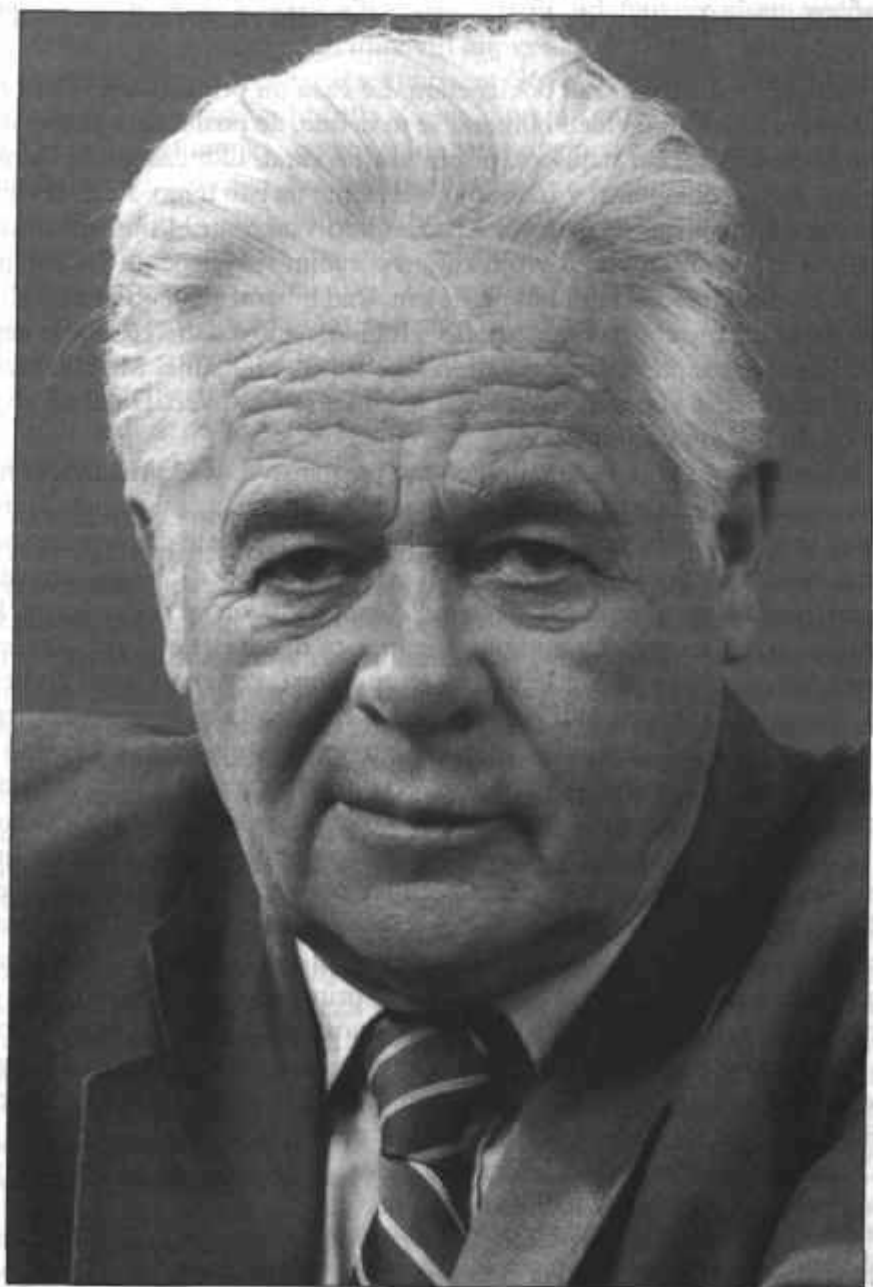

INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE I VEŠTAČENJE
IZ OBLASTI GRAĐEVINARSTVA I
POSREDOVANJE U PROMETU NEKRETNIM
PRAVNIM PREDMETIMA

VLADIMIR KAVČIČ

Spoštovani Vladimir, ko te po naključjih srečujem sredi Ljubljane, te poredkoma vidim v družbi, enkrat s sošolcem, nekajkrat z Igorjem Torkarjem, ko skupaj zlagata oznake (ugotovitve, spoznanja?) o današnjih razmerah in prek njih seveda o ljudeh. Imaš kakšen krog somišljenikov, prijateljev, da bi se v njihovi družbi razgovoril, sprostil?

Rad sem v družbi in rad poklepetam. Le časa mi primanjkuje. Čaka me kup neprebranih knjig, videti bi moral še to in ono, do poslušanja glasbe skoraj ne pridem. Vse, kar napišem, pišem vsaj dvakrat, tudi časopisne članke. Zelo me motijo ohlapnosti v izražanju, variacijje na isto temo. Jasnost v glavi, jasnost na papirju, je zahteval Krleža. Zato vsako misel obrnem trikrat, preden jo zapišem. Za vsako svojo knjigo porabim vsaj tisoč ur, pri tem priprav in korektur med tiskom niti ne štejem. Rad bi izražal kleno in natančno, vsaka zapisana misel bi morala vrtati v globino, napovedati več, kot je napisano. Vse to pa zahteva čas, tehtanje vsake besede, tuhtanje. Možnih razlogov za zmanjšano komunikativnost pa je lahko še dosti več. Dotaknil se jih bom ob drugih vprašanjih.

S Torkarjem me povezuje dolgoletno poznanstvo. Rad prisluhnem njegovim temperamentno izraženim ocenam ljudi in sveta, v katerem živiva. Čeprav se v marsičem ne strinja in so najina stališča celo diametralno nasprotna, naju povezujejo globoki absurdi preteklih desetletij. Vedno znova se zaustavljava ob vprašanjih zakaj, čemu? Seveda ima on več odgovorov, kot jih imam jaz. Ne samo zaradi tega, ker ima za dve desetletji več izkušenj, temveč tudi zaradi tega, ker je neizmeren optimist, ker zna v vseh življenjskih situacijah odkrivati tudi dobro in lepo. Saj ne, da bi se meni življenje kazalo le v slabi luči, zanimivo je in vredno spoštovanja takšno, kakršno je. Res je enkratno in nepredvidljivo doživetje, vendar brez globljega smisla in hitro minljivo. Smisel, ki ga podeljujemo svojemu bivanju, pa zelo relativen.

Z Igorjem Torkarjem je nadvse zanimivo premlevati dogodke in ljudi minulega pol stoletja, njihove nepredvidljive obrate, pehanje in nehanje tega nedoumljivega človeškega mravljišča, ki ga uravnavajo zakoni naše lastne narave ali neke višje, za katero pa niti vemo, ali sploh obstaja. Zato so najini pogledi na prihodnost zelo različni. Kljub prirojeni skepsi spoštujem in celo občudujem njegovo vitalnost in ustvarjalnost, prepričanje o smislu umetnosti, o njenem visokem poslanstvu. Zame pa je umetnost le eden od načinov izražanja človekove identitete, samorealizacija, posledica določene psihofizične strukture, ki nekaterim pomaga preživeti, osmisлити razpoložljivi čas. Torej predvsem interna, notranja zadeva, ki za druge ni v nobenem pogledu obvezna, večinoma tudi zanimiva ne.

O teh »pisateljskih« vprašanjih se v drugih prijateljskih krogih ni mogoče pogovarjati dosti več kot o poklicnih zanimivosti drugih prijateljev, s

katerimi me družijo skupni interesi ali skupno preživljanje prostega časa. Žal je tudi za to vse premalo priložnosti. V resnici me je življenje drugih vedno izjemno zanimalo in še posebej mi je bilo žal, da nisem imel dovolj časa za svoje sodobnike, za vse tiste, ki so soustvarjali duhovno podobo našega časa, za slikarje, glasbenike, igralce. Celo pisateljem sodobnikom nisem vedno uspel slediti in ne prebrati vseh njihovih knjig, kaj šele da bi z njimi vzpostavil osebni stik in jih spoznaval v njihovem človeškem bistvu. Zaradi tega me spremljajo prav nesrečni občutki. Če ne morem spoznati in osmisliti niti tega, kar je dosegljivo, kaj potem sploh vem o tem svojem svetu. Bom z njega odšel enako neveden, kot sem prišel vanj?

Imam nekaj prijateljskih krogov, v katerih se dobro počutim. Vendarle pri tem gre le za občasna srečanja, na katerih si vsi prizadevamo, da bi bila sproščena in prijetna. Vsakdanja in najtežja bremena seveda nosi vsakdo sam, drugače tudi biti ne more. Nekateri od teh prijateljev so se v zadnjih letih neverjetno spremenili in priznati je treba, da politika lahko slabo vpliva tudi na prijateljstvo. Preseneča me, da je bilo v prejšnjem sistemu toliko frustriranih ljudi in da so svoje prepričanje prikrivali tudi tam, kjer za to ni bilo nobenega razloga.

Temo (kot vprašanje o samotnosti) sem nakazal zato, ker že v kritiškem odmevu na tvojo prvo knjigo *Čez sotesko ne prideš* iz leta 1956 berem ugotovitev, ki mi je narekovala zgornje vprašanje; Mitja Mejak, s katerim sta se tudi osebno poznala kot radijca, je takrat namreč zapisal: »Vladimir Kavčič je resen, nadarjen pripovednik najmlajšega literarnega rodu. Skromen je in samotni in le poredko se oglašja v revijah.« Hkrati je tvojo prvo knjigo zelo ugodno ocenil z ugotovitvijo, da tvoja proza »pošteno in odkritosrčno izpoveduje svojevrstno, v našem leposlovju pravzaprav novo moralno problematiko«. Zdaj te prosim, da sežeš v svoja mlada leta in razkriješ tisti ključni doživljajski dogodek (ali več doživetij?), iz katerega (katerih?) črpaš energijo (izkušnjo?) za vrednotenje etičnih prvin v ravnanju junakov, oseb, likov?

Nekaj let pozneje (1960) je isti kritik ob analizi romana *Ognji so potemneli*, s katerim poglobljaš vojna doživetja, ugotovil, da pisatelj do »bolečine, ki ga spremlja izza vojnih dni, ni bil docela iskren. Lotil se je preveč razumsko in nestrastno, kot da bi hotel ublažiti njeno elementarnost«. Izvzemam oznaki *razumskosti* in *nestrastnosti* kot sinonima za analitično distančnost do tem v vsem tvojem proznem delu. Je to tudi posledica študija prava, ali je tudi študij prava posledica prevladujoče racionalne psihične strukture?

Mejakovo trditev o moji samotnosti sem sprva razumel kot oznako snovi, ki sem jo obravnaval, zorni kot, iz katerega sem opazoval vojno in ljudi

v njej. Vojno sem namreč doživljal kot otrok, saj so mi prvič stregli po življenju, ko mi je bilo komaj sedem let. Ta doživetja so bila skoraj izključno na eksistencialni ravni. Zgodovinske in ideološke komponente, narodno pripadnost in podobno sem začel razumevati šele proti koncu vojne, ko je moj učitelj postal stric, človek z izjemnimi izkušnjami in izredno voljo za preživetje. Toda prvih in najtežjih doživetij psihološko ni bilo mogoče več nadomestiti z racionalnimi spoznanji. Ostala so temeljna gibala moje podzavesti. Vse moje pripovedi so se zato nanašale na zagatne situacije, ki so se neizbežno končale s smrtjo. V prvih povojnih letih, polnih optimizma, želja po napredku in pozabljenju vsega hudega, so se tako bralci kot kritiki neradi ukvarjali z brezizhodnimi vprašanji medsebojnega sovraštva in krvavih obračunov. Preteklost naj bi za zmeraj pripadala le preteklosti, vladalo je prepričanje, da se ne more nikoli več ponoviti.

Mitja Mejak je sprva, v nasprotju s splošnim tokom socialističnega realizma, imel posluh za moje posebne poglede na svet, zlasti ko je v moji prozi še prevladovala izpovedna, izkustvena raven. Po njegovi zaslugi je besedilo *Ne vračaj se sam*, leta 1959 dobilo nagrado Društva slovenskih pisateljev, kar je za tisti čas bilo tudi uradno priznanje. Opisoval sem usodo domobrancev, ki jih leta 1945, po končani vojni, vračajo v domovino. Hkrati sem problematiziral tudi vlogo zmagovalcev, kar je bilo za tedanji čas nezaslišano. Ker pa sva oba z Mejakom uživala določeno družbeno reputacijo, se nama ni zgodilo nič drugega kot medijska izolacija. Najbrž je tudi ta izkušnja pripomogla, da se Mejak kasneje ni več navduševal nad mojimi deli.

Na besedilo me je po nekaj desetletjih opomnil Taras Kermauner, ki je ugotovil, da so bila moja stališča do revolucije radikalnejša od Kocbekovih v *Strahu in pogumu*. Po tridesetih letih sem tudi sam ugotovil, da tedanjim stališčem nimam kaj dodati in dopisal sem drugi del, ki naj bi pokazal usodo vojne generacije ob koncu osemdesetih let. Obakrat je moje pisanje, če odmislim afirmativno Kermaunerjevo analizo, padlo v medijsko praznino. Leta 1959 je bila snov nezaželen, leta 1990 pa že zastarela in neuporabna za tekoče politične potrebe.

Mesece in leta trajajoči strah za golo življenje, stalna prisotnost smrti, nerazumljivo in nerazložljivo sovraštvo, ki naredi življenje popolnoma brezizhodno, otroku še posebej vtisne trajen pečat nezaupanja, pregnanjavice, povzroča odtujitev celo med člani najožje družine, čustveno otopelost in nezainteresiranost za običajne človeške zadeve, kar vse postane sestaven, na zunaj neprepoznaven del zavesti, vse to zapušča posledice, ki trajajo vse življenje in nezavedno vplivajo na prizadete. Vse to so pojavi, ki se jih veterani druge svetovne vojne niso niti zavedali, a so jih krepko pestili, ne da bi jih znali poimenovati. Ti pojavi so bili vsestransko raziskani šele po korejski in

vietnamski vojni in so danes obravnavani kot posttravmatski vojni sindrom, z vsemi psihosociološkimi, fiziološkimi in zdravstvenimi posledicami.

Sam sem vojna doživetja občutil kot neutemeljeno nasilje, kot krivično, apriorno obsodbo, ko ni več nobene možnosti, da bi kaj storil za svojo odrešitev. Ko niti ne zveš, česa si kriv, ko nisi nič zakrivil, razen tega, da si se rodil v nepravi družini ob nepravem času. Vse to sem občutil kot nekaj, kar je v nasprotju s samimi temelji človekove eksistence. Upor zoper to se je izoblikoval kot nekakšna moralistična pozicija, vendar ne v imenu kakšnega izoblikovanega moralnega sistema, bolj v imenu nekih etičnih principov, ki jih ni treba posebej utemeljevati, ampak bi morali biti priznani vsakemu živemu bitju, brez neposredne zveze z vero, ki je v takšnih situacijah povsem brez moči, ko živo občutiš, da ni nič ne spodaj ne zgoraj, da si v celoti odvisen le od svojega bližnjega, da sta Bog in Hudič le v njem.

Ob vseh posledicah stresnega sindroma, kot bi danes rekli, ob omejeni zmognosti koncentracije, zmanjšani sposobnosti pomnjenja, ob povišanem krvnem tlaku, permanentni nespečnosti, ob naraščajočih občutkih tesnobe brez vidnega razloga, ob nočnih morah, ki se raztegnejo v nekaj dni trajajočo depresijo, organizem z vsem, kar je v njem še zdravega, organizira odpor, zbere moči za preživetje in vzpostavitev novega notranjega ravnovesja pa so obenem tudi psihološki temelji ustvarjalnosti, odmikov od vsakdanjosti, v kreiranje novih svetov. Pisateljvanje je po svojih psihogenih učinkih lahko nadomestilo za transcendentalno meditacijo, avtogeni trening in podobne orientalske tehnike za ustvarjanje notranjega ravnovesja. Ali kot pravi Koran: Kamen modrosti je odkrit, poraze spreminjati v uspehe.

Dolga leta si bil urednik knjižnih izdaj založbe Borec, kjer si objavljajl večinoma prozna, spominska in dokumentarna dela s tematiko NOB. Bi lahko navedel, ali si pri tem delu naletel tudi na tematsko širitev svojega proznega snovanja, na spodbude. To so bila šestdeseta in začetek sedemdesetih let, ko si pisal svoje najobsežnejše delo, enega izmed treh slovenskih »velikih tekstov« o drugi svetovni vojni – roman *Žrtve v treh knjigah* (vsaka po blizu devetsto strani) z nadaljevanjem *Ko nebo zažari* (1986).

Ognji so potemneli so napisani drugače kot *Ne vračaj se sam*. Neposrednega dogajanja je malo. Vsa pripoved temelji na pogovorih, spominih, reminiscencah in se odvija na treh ravneh. Tedaj sem namreč še gojil ambicijo, da bi kaj prispeval k modernizaciji pripovednih tehnik nasploh. Rezultat pa ni bil opazen. Kritika ga ni afirmirala. Za *Mejaka* je bila pripoved preveč racionalna, po mojem pa tudi razdrobljena in za ustvarjanje celovitega vtisa

pri bralcu tudi preveč zahtevna. Odtlej Mejak ni nikoli več »podlegel« mojim pogledom. Tudi drugi kritiki so bili ob prvih objavah precej zadržani. Šele ob *Žrtvah*, *Zapisniku* in *Pustoti*, so jih začeli retrogradno osmišljati in prepoznavati kot dele enega in istega sveta.

Moralna problematika posameznikov, tistih, ki so imeli (ali imajo) v svojih rokah oblast, moč in seveda tistih, ki po spletu okoliščin in dogodkov postanejo žrtve, te prevzema od vsega začetka. Svoj konfliktni vrh je vsekakor dosegla in doživela ob romanu (1973). Takrat si imel oprava celo s sodnim preganjanjem, kar je sodilo v kategorijo »verbalnega Zapisnik delikta«. Kako gledaš na to bolečo izkušnjo nacije (mislim na dachauske procese), ko je javni tožilec »umaknil obtožbe« in vse drugo, kar sodi v poglavje pravniskega cinizma, namreč umikanje obtožbe potem, ko je bilo enajst obsojencev justificiranih? Vsekakor ima tudi ta bridka zgodba svoje nadaljevanje, tako v prizadetih, kot v avtorju, ki jo je tematiziral kot »legendo«?

Kot urednik pri založbi Borec, kjer sem pripravil za tisk več kot 600 knjig domačih in tujih avtorjev z vojno tematiko, sem bil v tesnem stiku z vojno generacijo, s številnimi posamezniki različnih psiholoških in socialnih profilov, ki pa so kazali izrazito željo po izpovedovanju in bili prepričani, da morajo svojo enkratno zgodovinsko izkušnjo posredovati novim rodovom. Nekateri so še pisali z oslinjenim svinčnikom, na ovojni papir in vrečke, brez osnovnega jezikovnega znanja, brez ločil, brez velikih začetnic. Nekaterim, ki so imeli bogata doživetja, spomin za podrobnosti, ki ga je bilo včasih težko ločiti od fantazije, sem njihova besedila napisal na novo, drugim s pomočjo dobrohotnih lektorjev pomagal do objavljalivosti. Vse to je izviralo iz resničnega interesa, da bi spoznal bistvo stvari, bistvo časa in nas v njem. Osvojil sem obsežno faktografijo in spoznal ozadja malodane vseh pomembnejših slovenskih zgodb, njihovih akterjev in odgovornih zanje. Zvedel sem prenekatero podrobnosti, toda v pogledu globinskega osvetljevanja pojavov sem bil vedno nekaj korakov pred njimi.

V jedru mojega interesa je bilo moralno vprašanje, kakšni mehanizmi so delovali v človeku, da je lahko ubijal, včasih tudi množično. Razumel sem strah in sovraštvo, ki ju doživiš v vojnih razmerah in ti spremenita duševnost, da ti ni več žal ne svojega življenja ne tujega. Poskušal sem doumeti, iz katerega vira zla človek črpa moč, da drugega muči in se nad njim izživlja na najbolj neverjetne načine. Osebna spoznanja sem nadgrajeval zlasti z eksistencialistično filozofijo, psihologijo in sociologijo. Osvojil sem nazor, da je za zlo, storjeno človeku, vedno odgovoren posameznik. Tega še tako dobre in humane zamisli ne morejo prepričati, pa tudi nosilci ideologij, ki so

bile pozneje spoznane za »zločinske«, so znali ravnati preudarno in človeško, odvisno od njihovega osnovnega človeškega habitusa. Tudi največji idejni in politični nasprotniki so se lahko med seboj obnašali spoštljivo, celo tedaj, ko so bili prepričani, da je treba nasprotniku vzeti življenje. Na drugi strani pa so bili neznatni povodi že zadosten razlog za najhujše surovosti, ob tem pa formalna izobrazba udeležencev ni igrala odločilne vloge. Pomembnejši so bili njihovi notranji mehanizmi, pogojeni s socialnimi in psihološkimi travmami, pogosto že v rani mladosti, frustracije, ki so se v nekaterih družinah dedovale iz roda v rod in so se prej ali slej morale sprevreči v agresijo, v agresijo do sebe ali do drugih. Vojni čas je omogočil, da se je ta agresija obrnila navzven, zoper tujce, a zdi se, da še v večji meri zoper svoje rojake.

Vsa ta spoznanja in dognanja sem vgradil v *Žrtve*. V obravnavi psiholoških mehanizmov je to besedilo dokaj univerzalno, v sociološkem pogledu pa je omejeno na podeželje, geografsko zajema le širše območje Poljanske doline, vojaške aspekte osvobodilnega boja se dotakne mimogrede, dogajanja v vodstvenih krogih pa sploh nič. Borci, ki so obravnavi tega dela posvetili nedeljsko popoldne, so ugotovili, da sem dobro ujel vojno vzdušje, od 90 opisanih oseb so za okrog 60 ugotovili, da bi utegnili biti opisane po živih vzorcih. Nadalje so ugotovili, da sem moral imeti na razpolago tajne dokumente, saj vem za stvari, ki so jih oni le slutili ali pa zanje sploh niso vedeli. Kljub vsem tem ugotovitvam pa so nekateri vplivneži nasprotovali, da bi za *Žrtve* dobil Groharjevo priznanje, tedaj najvišje občinsko priznanje občine Škofja Loka za področje kulture. Marjan Gabrijelčič in Andrej Pavlovec sta predlog ponavljala 10 let, preden sta uspela.

Žrtve za nekatere udeležence osvobodilnega boja niso bile dovolj afirmativne, z njimi pa ni bila zadovoljna tudi nasprotna stran. Podobnih odzivov sem bil deležen kar nekajkrat. V ravnici sem bil in ostajam na strani »ponižanih in razžaljenih«, ki so si prizadevali za socialno afirmacijo, boju za nacionalno preživetje sem dajal prednost pred kolaboracijo, razumel pa sem tudi psihološke vzgibe, iz katerih se je porajalo domobranstvo, zavedal sem se tanke črte, ki je pogosto ločevala ene od drugih, razkrival sem naključne vplive, ki so povzročali socialno in idejno neutemeljene ločitve in povzročali velike tragedije posebno na vasi, kjer so stare zamere in že pozabljeni razlogi za medsebojno sovraštvo sprevračali v »razredni boj« in »ideološke« obračune s številnimi, a z nekoliko višjega vidika povsem nepotrebni žrtvami.

Eno od sporočil *Žrtev* je, da so bili žrtve vsi, zmagovalci in poraženci. Najprej so bili vsi skupaj žrtve predvojne meščanske in cerkvene politike, ki ni zmogla toliko modrosti, da bi bila razreševala pereča socialna vprašanja in Slovence povezala tako, da bi bili proti okupatorju nastopili enotno.

Če bi lahko verjeli Janši, je bila uresničljiva tudi ta možnost, saj so, vsaj do napada na Sovjetsko zvezo nacizem podpirali tudi komunisti.

Vojni poraženci in zmagovalci so bili skupne žrtve nacifašizma, saj brez zunanje ogroženosti najbrž tudi ne bi prišlo do tako ostre konfrontacije znotraj. Eni in drugi so bili potisnjeni v vojno, ta pa človeka degradira, tudi če je pravična. Prisili ga k ubijanju, kar pa ni afirmacija človeške osebnosti. Vojna dehumanizira tudi nasprotnika in ga demonizira, da lahko opraviči nečloveško ravnanje z njim. Poraz je tudi zmaga, saj mora zanj zmagovalec uporabiti najbolj groba sredstva, saj mora nasprotnika uničiti tudi fizično. V psihološkem pogledu pa poraženci vzbujajo tudi usmiljenje in obžalovanje njihove usode. Zadnje sčasoma lahko zamegli njihovo zgodovinsko vlogo. Čas je namreč nevaren sopotnik, nikoli se ne ve, za koga dela.

Sicer pa bodo zmagovalci in poraženci druge svetovne vojne v kratkem spet skupne žrtve (s svojimi vnuki vred) evropskih in globalnih integracij.

Žrtvam manjka heroični, epski del, pisal sem jih v določeni opoziciji do *Ukane*. Veličino človeka v osvobodilnem boju sem videl drugod kot Svetina. Tudi spopad tajnih služb, ki ga je Svetina povzdignil na nivo spletk, kjer se krešejo iskre duha, je po mojem imel dosti bolj skromne, celo banalne razsežnosti, njihove žrtve pa so prepogosto bili ljudje, ki niso nič zakrivili.

Na zavihku *Zapisnika* je objavljena zgoščena utemeljitev teksta kot »legende«, za katero sklepam, da si jo napisal sam. Med drugim je zapisano: »Nobena sodba o ljudeh in dogodkih ne more biti dokončna, iz novega zornega kota in z novo vednostjo, z vključevanjem novih dejavnikov jo je mogoče vedno znova dopolnjevati ...« To je tisto, kar delaš vse (pisateljsko) življenje. In nadalje: »Zaradi tega se tudi to pisanje samo kaže kot problematično, torej kot odprto in neobvezno. Prepričljivo postane šele ob stiku z bralcem, ne s katerimkoli bralcem, temveč le s tistim, ki ima posebne izkušnje, a še tedaj le v omejenem obsegu. Takšna je pač usoda književnosti.« Kaj je zdaj to, ali pišeš za izbrance? Ali je to še ena komponenta v tvoji drž?

Svojevrstno obliko osamitve in osamljenosti sem doživel tudi ob *Zapisniku*. Pritisk, da problematika dachauskih procesov ne bi dosegla širše javnosti, je bil s strani partijskih krogov zelo močan in tudi v kulturni sferi so ga mnogi podpirali. Nasprotovali so »brskanju po gnojšču revolucije«. Oportunizma, udvorljivosti in prilizovanja oblastnikom, tudi za ceno ugleda svojih kolegov, je bilo na pretek in pri obravnavanju takšne snovi nisi mogel računati na nikogaršnjo podporo. Brezno, ki se je odprlo z dachauskimi procesi in malo kasneje z Golim otokom, je bilo iz leta v leto bolj globoko. Terjalo je preinterpretacijo vse bližnje zgodovine. Tudi tu so silili v ospredje

moralni kriteriji. Oblast, za katero smo še nekaj let po vojni verjeli, da je naslednica širšega ljudskega gibanja, je začela izgubljati legitimiteto in kredibilnost. Vse bolj se je uveljavljala kot nasilna manipulacija z ljudmi. A kako to povedati, ko si moral pričakovati, da bodo po tebi planili prav tisti, ki bi te morali podpreti?

Kakšno bo ogorčenje, sem vedel, ker sem besedilo anonimno predložil na neki razpis, kjer sem sam bil član žirije. Po izidu knjige me je področna komisija Prešernovega sklada predlagala za nagrado. Upravni odbor je predlog sprejel, potem pa je završalo. Od mene so zahtevali, da od nagrade odstopim, a tega nisem storil, ker ni bilo logično, da bi odstopal od nagrade, za katero nisem kandidiral. Zamenjali so področno komisijo za literaturo, upravni odbor pa je svoj sklep razveljavil in sprejel drugega. Predsedoval nam je akademik dr. Dragutin Cvetko, v njem pa je bilo tudi nekaj pisateljev.

Gonja proti meni je trajala dve leti. Za sodni pregon ni bilo pogojev, ker je zastaralni rok potekel. Predtem sem namreč besedilo po delih objavljaval v reviji *Prostor in čas*, prav zato, da ne bi padel v oči organom pregona; tovarišica, ki je za Slavijo redno pisala ocene mojih knjig, pa je bila na hitro umrla. Doživel sem nekaj poučnih srečanj s politiki nižjega ranga in s policaji. Pa tudi nekaj provokacij, na primer telefonsko ponudbo za prevod v francoščino in angleščino, takoj zatem pa opozorilo, naj tega ne storim. Prevoda nista mogla zagledati belega dne tudi deset let kasneje, čeprav sta jih založbi že imeli v programu. Z naše strani sem bil deležen tudi groženj, ker so možen vpliv Zapisnika povezovali tudi s svetovno nagrado za mir, za katero je tedaj kandidiral Tito. Temu je nasprotoval gospod Gregoire, bivši belgijski premier, tedaj na čelu Amnesty International, ki so jo pri nas šteli za ekspozituro CIA.

Morasto in zagatno obdobje, ki je sledilo knjižni izdaji *Zapisnika*, je bilo po učinkih skoraj podobno nekemu vojnem obdobju, v katerem sem izgubil veselje do spanja in se le za las izognil večnemu počitku. Nihče ni našel dobre besede za *Zapisnik*. Josip Vidmar in Matej Bor sta se javno distancirala, Ivan Potrč mi je napisal privatno pismo, v katerem mi je pripovedoval, kako dobro je, da imamo Tita, da o vseh drugih kulturniških pokončnežih niti ne govorim. Ni jih bilo nikjer, dolgoletni znanci in pisateljski kolegi so pa raje zavili na nasprotno stran ceste, kot da bi se srečali z menoj. Razmišljal sem, da bi odšel v Avstralijo, a me je zadržala radovednost, kako se bodo stvari razvijale naprej. Izstopil sem iz pisateljskega društva, naslednjo knjigo pa sem napisal šele čez pet let. Pustota pripoveduje o usodah udeleženev tolminskega punta in le Andrej Inkret je opazil, da vzdušje v njej korespondira nekemu aktualnemu doživetju.

Dachauski procesi so bili sodna in politična farsa, ki je oblast moralno diskreditirala. Manipuliranje z ljudmi in njihovimi življenji je postalo njena

prevladujoča lastnost in zadnji cilj. Njena socialna vloga je bila samo še instrument za doseg prvega cilja. To sem povedal tudi z izreki, objavljenimi na koncu Zapisnika. Podtaknil sem jih znanim zgodovinskim osebnostim, česar pa ni nihče opazil.

Del te farse so bile tudi »rehabilitacije« obsojenih v dachauskih procesih. Ko jih ni bilo mogoče več prikrivati, še manj braniti, so si izmislili prebrisano pravno potegavščino. Sodišče je dovolilo obnovo postopka, tožilec pa je odstopil od obtožbe. Razlog za obsodbo že zdavnaj mrtvih obsojencev je izginil. Resnične obnove postopka, v katerem bi ponovno ovrednotili nekdanje obremenilne dokaze, njihove nosilce in vzroke zanje, pa ni bilo. In nihče ni protestiral, ker se je bal, da bi s tem škodoval dobremu imenu obsojencev. Enakih pravnih potegavščin se poslužuje sedanji državni tožilec pri rehabilitaciji nekdanjih okupatorjevih kolaborantov. Seveda tudi zdaj nihče ne protestira, vključno s stroko.

Zanimivo je, kako se slovenska Partija ni nikoli ne zmogla ne znala distancirati od dachauskih procesov. Nekateri njeni predstavniki so še danes prepričani, da so bili moralno upravičeni. »Moralna krivda« obsojenih naj bi bila v tem, da so preživeli. Ta argument, tudi če ne bi poznali drugih vzrokov za te procese, stoji na trhlih nogah. Sklicevanje nanj bi razkrivalo slabo poznavanje razmer v taborišču. Sicer pa so si nekateri funkcionarji izmišljali tudi argumente ad hoc. Tako je Mitja Ribičič na neki cekajevski seji menda izjavil, da so dachauski procesi služili utrjevanju državljanske discipline. Besni so bili tudi spričo svoje nemoči, saj se je izkazalo, da tja do leta 1966 niso obvladali UDBE, temveč je ta vodila nje.

Doslej sva imela v mislih le tista prozna dela, ki so tematsko vezana na tvojo rodno Poljansko dolino in na čas druge svetovne vojne. Seveda to nista edini področji tvojega pisateljstva. Že v šestdesetih letih si se oziral drugam, v povojni aktivizem in abstraktno birokratsko ozračje z romanoma *Tja in nazaj* (1962) in *Od tu dalje* (1964). Zlasti ob slednjem je bilo ugotovljeno, da si se inspiriral pri Kafkovem Procesu. V zvezi s tem je Mejak opozoril na širši problem slovenskega literarnega snovanja, na izvirnost, ki se odtlej vse bolj utaplja v zahodnih in angloameriških vzorcih, vse od beatnikov do postmodernizma. V tvojem primeru bi dejal, da bolj ko si bil samosvoj in izviren, večji je bil uspeh tvojega dela. Pri tem mislim na *Pustoto* in njeno nadaljevanje kot uspeli deli, ter na romana *Veleposlanik na Kitajskem* (1987) in *Pesnik in policistka* (1989) kot na izdelka s temami, s katerimi si iskal stik s časom in bralstvom. Kaj meniš o vsem tem?

Eno od vprašanj se glasi, ali pišem za izbrance. Pišem o tistem, kar sem doumel kot bistvo svojega časa. Predvsem o tistem, kar je v času človeka

mučilo in poniževalo. Nekateri bralci so mi očitali, da vidim le zlo, politiki, da brskam po gnojiščih revolucije in spregledujem poglobitvo. Fronti da sta bili samo dve, med seboj jasno ločeni. Izbiraš torej lahko le med njima, odločiš se lahko le za eno. Meni se vse skupaj kaže bolj zapleteno. Ob znanem in opredeljenem so obstajala še velikanska področja neraziskanega, nedorečenega in neizrečenega. Posameznik, na tej ali oni strani, je razen tistega, kar ga je opredeljevalo navzven, v sebi nosil še marsikaj drugega in je bil le redko enovita, enodimenzionalna osebnost. Takšno pojmovanje človeka se oddaljuje od poslanstva »lepe« književnosti. In ni vsečno na tisti način, da bi po njem segale deklice in mlade žene pred spanjem, da bi si dušo napolnile z občutkom življenjske lepote in smiselnosti. Nihče mi ne dolguje razumevanja, dovolj je, da lahko delam, kar delam.

V tej točki se lahko vrnem tudi k vprašanju o samotnosti. Pisanje mi je potrebno, z njim obvladujem svoja notranja nasprotja, razdiralne sile, ki jih nosim v sebi. Kathreen Horney pravi, da pisanje sodi med prisilna dejanja in ima psihoterapevtski učinek. Je tudi izolacija pred nevarnim, agresivnim svetom, varna osamitev, ki omogoča stvarjenje novih svetov, po lastni izbiri, in jih pisec popolnoma obvlada. Ker pa vsaka knjiga, vsaj zame, zahteva tisoč ur sedenja, tuhtanja, prekladanja besed in stavkov, je to način življenja, ki zahteva tudi določeno psihofizično kondicijo. Kot se je slikovito izrazil Prežih, mora pisatelj poleg glave imeti tudi sedalo. Vse takšne izjave pa vendarle moramo jemati bolj ali manj pogojno. Pri Trstenjaku je mogoče najti kakšnih šestdeset razlogov za »umetniško ustvarjalnost«. Še najbolj poveden in vrednostno indiferenten se mi zdi tisti, ki pravi, da je »ustvarjanje« del človekovega generičnega bistva, eden od načinov njegove samorealizacije. Tovrstni izdelki nimajo možnosti za komercialno eksploatacijo. So torej v običajnem smislu nekoristni. In hvaležni moramo biti civiliziranosti našega okolja, da pusti živeti tudi proizvajalcem, ki ne izdelujejo uporabnih vrednosti. Literatura je torej čisti luksuz.

Vsi, ki so se ob *Zapisniku* čutili prizadete in napadene, knjige niso brali. To je zanje opravil novinar F.S., s katerim sem imel neporavnane tozdovske račune, pa je izbral priložnost, o meni napisal štirideset strani dolg Pamflet in ga razposlal določenemu številu funkcionarjev na republiški in mestni ravni. Spis se je začel s francosko revolucijo, končal pa z zahtevo, da me je treba vreči iz vseh organizacij, odstraniti z vodilnega delovnega mesta in sploh iz delovnega razmerja, s predlogom za sodni pregon. Tako so politiki dobili v roke izčrpno analizo besedila, moje osebe in porekla do tretjega kolena nazaj. Bili so »prisiljeni« ukrepati.

Najbolj jih je zanimalo, ali sem imel v rokah poročilo komisije, ki jo je vodila Francka Strmole in je za CK sestavila poročilo o dachauskih procesih. Tega nikakor nisem smel priznati, moral sem zaščititi določene ljudi,

čeprav do njih nisem čutil več nobene zavezanosti. Sistem, katerega privrženec sem skupaj z njimi bil, sem bil v sebi že do temeljev razgradil in bi se v njihovih očeh pa tudi sicer popolnoma onemogočil. Tudi v kulturni sferi so kakšnim ekskomunikacijam vedno, vsaj na tihem, pritrčili. Srenja bi tako izgubila le enega tekmeca. Počutil sem se osamljenega in ogroženega, saj sem bil deležen tudi groženj. Oseben boj za resnico je bil vnaprej obsojen na neuspeh. Tudi če si prepričan, da imaš prav, a si sam, se ne počutiš dobro. Pravzaprav nimaš prav. Čeprav hkrati veš, da so okrog tebe ljudje, od katerih nimaš pravice kaj pričakovati. Zasebno, na štiri oči, bi ti še bili pripravljeni dati prav, javno pa svojega ugleda in položaja ne morejo tvegati. Kriterij naših delitev že niso bile več ideološke razlike, temveč dejanski interesi, družbeni status, kariere. Navidezna ideološka pripadnost je bila samo še instrument pridobivanja moči in bogastva.

Prejšnjo tematsko spodbudo razširjam na knjigo literariziranih sodobnih portretov z naslovom *Stebri družbe* (1993), v kateri si popisal prepoznavne sodobnike, njihove usode in njihova prilagajanja spremembam v slovenski družbi. Odkod poznavanje in motiv za njihovo portretiranje, ki ima tudi satirični prizvok? Ali je bilo kaj odmevov v zvezi s tem, v individualnem pogledu, se je kdo odzval?

Vprašanje, za koga pisati, se mi je zastavljalo tudi sicer, zlasti potem, ko je moja odločitev za literaturo postala zavestna. Ko sem prebral večji del tistega, kar je v tem stoletju veljalo za moderno in vrhunsko, sem se zavedal, da bi bilo moje delo nekaj vredno le, če bi že doseženo uspel preseči. Z vsako knjigo sem si zadajal nove naloge, kar pa bralci in kritika večinoma niso opazili. Naj je bil odziv takšen ali drugačen, pa je le bilo očitno, da relevantne sodbe dajejo profesionalni bralci, »profesorji«, torej izbranci.

Po drugi strani pa sem pogosto zadeval tudi na merila popularnosti, po katerih so se uveljavljali pisatelji zahodnega sveta. Vendar so naše razmere s tujimi komaj primerljive. Književnosti smo pripisovali vlogo nosilke nacionalne zavesti, družba pa je bila preveč revna, da bi takšen status književnosti lahko sankcionirala. Tudi bralska publika je bila strukturirana na svoj način. Najvišje naklade so dosegale večernice, od novejšega pisanja pa *Ukana*. Ne eno ne drugo ni bilo spodbudno. Kljub temu sem poskušal napisati nekaj popularnega, obakrat na vabilo Prešernove družbe oziroma njenih urednikov. Prvi poskus se je imenoval *Sreča ne prihaja sama*, drugi *Pesnik in policistka*. A ni bilo videti, da bi bila uspešna, čeprav je *Sreča* izšla v nakladi 85.000 izvodov, ker je tedaj pač bilo toliko udov družbe. *Pesnik in policistka* pa iz istega razloga v nakladi okrog 8000, kar je bila za naše razmere še vedno velika naklada, toda prav nič odvisna od avtorjeve popularnosti.

Kritika je obe knjigi dobrohotno zamolčala, merilo mojih prizadevanj pa so še naprej ostali drugi naslovi.

V obdobje zavestnega iskanja pisateljskih inovacij sodijo dela *Tja in nazaj*, *Od tu dalje*, *Onkraj in še dlje*. Zanje je, po mojem, značilno uvajanje in na koncu celo prevladovanje pripovedi na elegorično simbolistični ravni. Pripovedni postopek in izrazna sredstva zbuja asociacije na Kafko. Kafka mi je imponiral predvsem s svojo hladno prizadetostjo. V vsem drugem pa se razlikujeva. Interpretacijo Güntherja Andersa sem znal skoraj na pamet. Zame je bil Kafka interpret nove vizije sveta, predvsem nemškoslovensko-židovskega srednjeevropskega prostora, podobnega močvirju, v katerem je živel tudi *Mož brez posebnosti*. Svet, katerega sem želel posredovati jaz, pa je bil svet posttravmatskih stanj, posledic vojne in naših medsebojnih obračunov, ter vzdušje našega povojnega življenja, iz katerega se sam desetletja dolgo nisem mogel iztrgati in je bil hkrati podoba naše življenjske perspektive.

Te knjige so v Ljubljani ostale skoraj brez odmeva. Sprva se mi je zdelo, da niso dobro napisane, da so nerazumljive. Vendar sta o njih poročala dva publicista iz Zagreba in Beograda. Oba sta razbrala pisateljevo intencijo, vendar je nista podrobno interpretirala, ker nista hotela kompromitirati sebe in mene. *Razumel jih je tudi* Janez Potrč, kar kaže njegov zapis, na zavihu *Onkraj in še dlje*. Knjigo je uvrstil v program MK, ne da bi jo dal ocenjevati recenzentom. Knjigo je razumel tudi Niko Grafenauer, saj je še dve desetletji kasneje na pamet interpretiral njeno vsebino. A kdo bi bil mogel o njej pisati afirmativno? Kaj bi bil s tem dosegel? Je pa tudi rok uporabnosti kakšnih vsebin kratek, senzibilnost zanje omejena. Jih bo sploh še kdo bral?

Zahteva po izvornosti je bila ena od najmočnejših gibal mojega pisanja. Dokler nisem bil prepričan, da bom povedal Nekaj novega ali vsaj na nov način, se nisem lotil nove knjige. Zdelo se mi je povsem nerazumljivo, da se je nekdo razglašal za predstavnika novega romana na Slovenskem. Zame je to bilo, kot da priznava plagiat. Kritika pa mu je celo štela v dobro. Sicer pa je treba priznati, da Slovenci nismo »izumili« nobene svetovno priznane literarne smeri. To bolj ali manj velja tudi za druge umetnosti v Sloveniji. Na vseh področjih le bolj ali manj sledimo smerem, ki so se spočele drugod. Takšne so realne možnosti malega naroda in povsem nesmiselno je, da hočemo s svojo umetnostjo dokazovati svetu svojo identiteto. Svojo umetnost potrebujemo predvsem zase. Beethovna, Dostojevskega ali Picassa ne bomo imeli nikoli.

Pustota, *Veleposlanik na Kitajskem*, *Zapisnik* in *Somrak* so nastali v času, ko se z vprašanjem stila in modernosti nisem več ukvarjal. Osvojil sem stališče, da je moč osebne ekspresivnosti, notranjega naboja, ki ga moraš najprej občutiti sam, važnejša od deklarativne opredelitve za ta ali oni stil, da

vsaaka vsebina že ima tudi svojo formo. Za dober rezultat je potrebna srečna koincidenca več pogojev, kar se le redko uresniči. Meni se je to najbolje posrečilo pri *Pustoti in Zapisniku*. Pri vojnih zgodbah pa sem si prizadeval za sociološko točnost, za avtentičnost oseb, problemov in jezika. Zgodba naj bi verodostojno izražala svoj čas in osebe določenega časa. Verizem bi morebiti bila še najboljša oznaka.

Bil si minister za kulturo v prejšnjem režimu, do katerega si bil v bistvu vseskozi distančen, do njegovih prejšnjih faz kritičen, imam pa vtis, da se po osamosvojitvi nisi vključil v nobenega izmed centrov moči. Ali občutiš ta in takšen sedanjí položaj kot spodbuden za pisanje? O prejšnjem ne dvomim, da je učinkoval stimulatívno.

Stebre družbe sem napisal v prvih dveh letih po osamosvojitvi ogorčen nad karakterjem, ki so ga pokazali mnogi moji sodobniki. Opisane osebe so sintetične, nobena ni nastala po enem samem vzoru. Posameznike vse pre malo poznam, da bi lahko pisal njihove verodostojne biografije. Tudi si ne lastim pravice, da bi o tej ali oni osebi dajal celovite moralne sodbe. Zanimale so me predvsem določene lastnosti in sem jih poskušal sestaviti v nekakšne skupne karakteristike prehodnega obdobja. Povedati tudi moram, da nisem nikoli nikomur odrekal pravice do utemeljenega spreminjanja sodb in stališč o svetu in o ljudeh okoli nas. Bilo bi naravnost slaboumno, če pri svojem zorenju ne bi upoštevali novih informacij, novih spoznanj. Toda neke značajske konstante je človek vendarle dolžan zadržati, neko identiteto je dolžan sebi in drugim. Kocbek je temu rekel zvestoba.

Moje ogorčenje pa se je hitro sprevrglo v resignirano spoznanje, da sem precenjeval človekove karakterne konstante in da smo vsi bili, eni bolj, drugi manj, »proizvod« sistema, v katerem smo preživeli večji del svojega življenja. Vzgjajali smo se v nezaupljivosti do bližnjika in smo si le redko zaupali toliko, da smo bili pripravljeni skupaj kaj tudi storiti. Odkril sem, da sem se tudi sam bal nekaterih ljudi. Zdeli so se mi nevarni, ker so, če so le mogli, izkoristili nezadostno politično strumnost sočloveka za svojo osebno promocijo. Po letu 1991 pa se je pokazalo, da se dejansko precej razlikujemo od tistega, kar smo kazali navzven. Nenadoma so kar po vrsti nastali »notorni« disidenti, po mojem le naknadni. Do drugih so se obnašali kot do eksponentov bivšega režima, pozabili pa, da so sami uživali državne in tuje štípendije, delali doktorate na tujih univerzah, v naših institucijah pa sijajne kariere. Vse to pa je bilo zanje le rezultat njihove osebne sposobnosti. Drugim so delili očitke, sami pa so bili »čisti«.

Slišal sem pripombo, da so nekatere karakteristike oseb v *Stebrih* grobe. V primerjavi z resničnim kameleonstvom mnogih znanih oseb so celo pre-

več platonične in medle. Zaslužile bi radikalnejšo analizo, psihosociološko sliko v obdobju grobega kapitalizma, katerega nosilci so, kot so bili nekoč nosilci socializma. Gre za tisto oblastniško strukturo, ki se je oblasti polastila z obljubami demokracije in spoštovanja človekovih pravic. Zdaj oboje izkorišča za osebno prosperiteto, skupne koristi pa že dolgo niso bile tako ogrožene, kot so sedaj.

Odzivov na *Stebre družbe* je bilo malo. Več je bilo namigovanj, kdo je kdo. Oglasil se je eden od »vojakov revolucije«, katerim sem očital, da se strahopetno skrivajo in tajijo svoja »revolucionarna« dejanja. Da se potem takem sramujejo svojega nekdanjega prepričanja, ali pa tega tudi tedaj niso imeli. Pravega odgovora ni bilo, le izmikanja. Kakšni so bili človeški karakterji nosilcev revolucionarnega dogajanja, ostaja odprto vprašanje.

Prepričan sem, da gre v tvojem primeru za enega najbolj temeljitih, pronicljivih in prepričljivih pripovednih opusov o moralnih dilemah vojnega in povojnega časa na Slovenskem, da za slovensko književnost pomeniš nekaj podobnega kot Solženicin za rusko književnost, vendar moram nakazati tudi razliko: Solženicin izhaja tako kot Dostojevski iz pravoslavja, zato se ga drži nekakšen obstret mesijanstva, pač v soglasju z ruskim izročilom. V slovenski miselnosti, nekako sklepam, ni prostora za te vrste poslanstvo, povezano s književnostjo, saj se, kot si drznem trditi, ne obnese niti pri pisatelju takšnih kvalitiet, kot je Alojz Rebula. V tvojem pisateljskem svetu čustvena ali katerakoli drugačna duhovnost ni našla svojega eksistenčnega prostora, politični fanatizem s lo po oblasti pa vsekakor. Kako razlagaš ta pojav? Ga povezuješ tudi z dejstvom, da je tvoje res veliko pisateljsko delo premalo opaženo, premalo cenjeno in ne nazadnje tudi zavestno spregledano?

Minister za kulturo sem bil konec osemdesetih let, ko so bili mnogi prepričani, da je režim dosegel visoko stopnjo demokratizacije. Sam pa sem vseskozi imel občutek, da sistem razpada. Ker pa smo bili vsi skupaj, oblast in podaniki, v permanentni opoziciji do jugoslovanske države in prepričani, da je denar bolje porabiti za utrjevanje naše identitete, kot ga pustiti, da teče po Savi navzdol, se je dalo za kulturo marsikaj storiti. (Že prva Demosova vlada je uspela ta sredstva prepoloviti.) Toda kriza je bila pred vrati, sistem je trošil že petino več, kot je ustvarjal, zato bi se moral zlomiti že iz tega razloga.

Slovenska osamosvojitve je bila pričakovan projekt, na njegovo uresničitev smo bili popolnoma pripravljene, čeprav so pomladniki prepričani, da so vse postorili oni sami in da samo njim pripada zasluga za zlom boljševizma.

Osamosvojitve pa je pomenila tudi generacijski prelom. V ospredje je stopila množica novih ljudi, ki niso imeli drugih zaslug, kot da niso bili z ničimer obremenjeni. Pokazalo se je tudi, koliko ljudi je bilo v prejšnjem sistemu frustriranih. Ti so vzeli oblast v svoje roke ob splošnem pričakovanju, da so boljši in bolj ustvarjalni od prejšnje generacije. Izkazalo pa se je, da znajo predvsem dobro poskrbeti za svoje koristi. Toda bogatenje brez dela, na tuj račun, malverzacije, goljufije, vse to je zdaj legitimno, sistemsko legitimno. Na vseh področjih smo priča izjemni agresivnosti novih parvenijev. Oni vse znajo, vse vedo in vse obvladajo, moja generacija in sploh starejši, niso več nikjer potrebni.

Za pisanje ta čas ni spodbuden. Ne samo pri nas, po vsej Evropi, da ne rečem globalno, je z zlomom komunizma uplahnil tudi interes za književnost. Subverzivnega naboja, ki ga je imela nekoč, ko je širila meje svobode, ni več. Ni več oblasti, s katerimi bi se spopadala. Sedanje oblasti dobro vedo, da beseda kapitala ne more ogrožati. Socialne države ni več, sociala pa je stvar dobredelnih organizacij. Kapital gospoduje globalno in nima več realnega nasprotnika. Levica ni več, ne socialne ne politične. Naša se je že po drugi svetovni vojni začela transformirati v oblastniško in pridobitniško elito, po petinšestdesetem letu pa je s socialo le še kupovala socialni mir.

V konkretnih razmerjih »kulturne politike« je zdaj odločilna pripadnost stranki, državna sredstva se delijo po privatnih kriterijih. Zasebni kapital in sponzorji pa so nosilci drugega pola te »politike«. Tudi njih ne obvezujejo nobeni kriteriji. Izhaja na primer več knjig, kot jih je kadarkoli poprej, a nikoli toliko slabih in podpovprečnih kot sedaj. Količina sredstev ni odvisna od kvalitete in jezikovna kultura ob tem močno upada, da drugih posledic niti ne omenjam.

Zavedati se moramo, da državna skrb za kulturo ni več potrebna oziroma bo ta minimalna. Kulturne institucije se vračajo tja, kjer so jih ustanovili. Odvisne bodo od dejanske podpore svojega okolja in od vsakega posameznika, ki bo moral z dejstvi dokazovati, da še hoče biti Slovenec. Zlasti liberalna demokracija kulture ne potrebuje, ta vsa razpoložljiva sredstva vlaga v gospodarstvo in osebno potrošnjo. Umetnost in kultura služita le še njeni reprezentanci. Institucije kulturne politike s kulturnim ministrstvom vred so le še relikti romantičnega spomina na preteklost. Nekdanjih iluzij o kulturi kot konstitutivnem nacionalnem faktorju je definitivno konec.

Na področju književnosti imajo prihodnost knjige, ki se bodo dobro prodajale.

Res je, kot praviš, da v slovenski zavesti in prav tako v književnosti, kjer bi se takšna zavest lahko najbolj prepričljivo odslikavala, mesijanstvo na sploh, mistika in celo preprosta religioznost, niso našle globlje odmeva.

Religioznost Meškovega ali Finžgarjevega človeka se mi zdi pristna, a nekako preprosta, folklorna. Še najbolj je poglobljena pri Preglju, ker jo izražajo bolj učeni ljudje, kar velja tudi za avtorja. Meško in Finžgar sta bila po izobrazbi samo teologa, ta raven pa je premalo kompleksna, da bi omogočala zahtevnejše kreacije. Tudi naš nacionalni karakter je dokaj racionalen in ni sposoben mističnega doživljanja tiste intenzitete, ki jo pripisujejo Rusom. Tuj nam je njihov fatalizem, ki je najbrž povezan tudi z doživljanjem brezbrežnih prostranstev, v katerih živijo in v katerih se posameznik mora počutiti neobgljenega in izgubljenega. Za razliko od našega razgibanega okolja, ki nas že samo po sebi spodbuja k dejavnosti, to pa povečuje tudi našo odgovornost za lastno usodo.

Slovenska ljudska religioznost je preprosta. To ni pripadnost kaki globlji duhovni moči(sili), temveč le bolj površinska pripravljenost za vsak primer, če onstran vendarle nekaj je. Takšna je bila moja verska vzgoja, tako sem doživljal vero svojih staršev. Ko sem kasneje od njiju pričakoval globlje utemeljitve, je bil najvišji argument, kaj bodo rekli ljudje, če bomo drugačni od njih. Vedeli smo tudi, da ne verjameta v posmrtno življenje. Sam sem sleherno sled religioznosti izgubil že pred svojim desetim letom. Bog, ki je dopustil, da sem izgubil toliko meni dragih, pa tudi vse drugo, kar sem doživel, pri meni ni mogel imeti nobene vloge več. Odtlej sem med gibali naših medsebojnih odnosov odkrival le človeške vzgibe. Nikoli nisem naletel na človeka, pri katerem bi bila odločilen dejavnik vera. Celó pri teologih ne. Njihovo življenjsko opredelitev je mogoče razumeti in razložiti z drugimi motivi.

V mojem pisanju religiozna problematika ni nikoli eksplicitno navzoča, kolikor je, pa se izčrpa z zunanjo, površinsko karakterizacijo oseb.

V nekem obdobju sem se spraševal, če ne gre za nekaj podobnega, kot je pomanjkanje posluha za petje. Prebiral sem Kocbeka, ker je bila njegova religioznost socialno angažirana, francoske personaliste, na katere se je rad skliceval. Bral sem tudi Tomaža Akvinskega, mistike prvega krščanskega obdobja. Problematike, ki se ne bi izčrpala v filozofiji, psihologiji ali sociologiji, preprosto nisem odkril. Specifičen za vero naj bi bil obstoj božanskega bitja. Treba je verjeti, in vero razlagajo kot milost. Te razsežnosti se mi zdijo podnivojske. Če pa berem to, kar v Družini objavlja Alojz Rebula, mi vzbuja sum o njegovem intelektualnem habitusu.

Vladimir, želim, da še kaj primakneš po lastni izbiri, nemara glede samodiscipline, ki nedvomno pogojuje tudi tvoje pisateljevanje in distančnost do vsega, tvojo samotnost? Ni ti mogoče priti pod kožo. V tem pogledu bi dejal, da veljaš kot simbol. Tudi to je že opazil Mejak, (resda v drugačnem pomenu), ko je l. 1959 v kritiki romana *Ne vračaj se sam*

zapisal: »Kavčičev roman je najboljši, kar je doslej ustvarila najmlajša literarna generacija; z njim (kot tudi z deli Kavčičevih sovrstnikov, ki so to leto dominirali na knjižnem trgu) se je slovenska proza pomladila, to pa mu pripisuje še poseben, domala simboličen pomen.«

Dragi France Vurnik! Ob koncu svojih vprašanj si izrazil kar preveč lakavih besed o mojem delu. Lepo jih je slišati, toda od tistih časov, ko je naša generacija pomlajala slovensko prozo, so minila štiri desetletja. Proces pomlajevanja pa se nikoli ne zaustavi. Novi rodovi imajo svoje bolečine in radosti, svoje vzore in ideale, svojo senzibilnost. Večina preteklih del v zavesti sodobnikov ni več prisotna, ali pa je vskladiščena na policah knjižnic, kjer čaka na posebneže, ki bodo morebiti nekoč odkrili, da so pred njimi že živeli neki drugi posebneži, s katerimi pa jih veže nekaj skupnega. A tudi knjižni fond se stara in vsako leto odpeljejo v papirnice na tisoče knjig, ker preprosto niso več primerne za uporabo.

France! Če mi vseh teh vprašanj ne bi bil zastavil ravno Ti, bi se težko odločil, da bi nanje sploh odgovarjal. Kajti vse osebno je težko izgovorljivo, vedno na meji patosa in narcisoidnosti.

Vprašanja postavil France Vurnik